

TAPPAMISEN MORAALI

MATTI LAINE

Kriminologisessa traditiossa on ollut tapana käyttää henkirikoksia mittausvälineenä, kun on pyritty vertailemaan väkivallan laajuutta eri aikoina ja eri paikoissa. Tämä on tehty siksi, koska loogisesti on oletettu, että tässä rikoslajissa piilorikollisuus on vähäistä ja faktinen rikollisuus ja ilmirikollisuus ovat hyvin lähellä toisiaan toisin kuin esimerkiksi pahoinpitelyrikosten kohdalla. Ongelmatonta tämä ei kuitenkaan ole. Samasta teosta voi rikosoikeudellisesti tulla erilainen riippuen teon olosuhteista ja tapahtuman jälkitilanteesta. Teko voi jäädä törkeäksi pahoinpitelyksi tai henkirikoksen yritykseksi, jos uhri saadaan pelastettua, mutta sama teko muuttuuikin henkirikokseksi (murha, tappo, surma, kuolemantuottamus pahoinpitelyn yhteydessä), jos uhri kuolee. Silti teon alkuperäinen tarkoitus on tietenkin täysin sama.

Kun on verrattu eri aikojen henkirikoslukuja, on usein unohdettu, että lääketieteen ja sairaanhoidon kehitys saattaa suuresti vaikuttaa siihen, kuinka monesta väkivallanteosta tulee juridinen henkirikos. Voisi olettaa, että tämä vaikutus näkyy jopa suhteellisen lyhyelläkin aikavälillä. Esimerkiksi 1970-luvulla moni henkirikoksen uhri on kuollut pystyttäisiin nykyään pelastamaan parantuneiden pelastuspalvelujen ja kehittyneen lääketieteen ansiosta. Tämän vaikutuksen suuruuden arvioiminen ei ole tässä mahdollista. Asiaan viittasi aikanaan jo Heikki Ylikangaskin (1976) analysoidessaan Etelä-Pohjanmaan puukojunkkarisurmia. Tuohon aikaan oli tapana jättää haloilla tajuttomaksi hakattu ja kallovamman saanut henkilö ”porstuaan odottamaan parantumista”; siellä tämä sitten muutaman päivän kulluttua kuoli.

Näistä ongelmista huolimatta henkirikoksia on järkevää analysoida ja käyttää myös väkivallan mittarina. Samaan aikaan on kuitenkin muistettava, että vaikka legaalisesti teot ovat samoja, ne psyykkis-sosiaalisesti ovat mitä moninaisempia. Monoliittista ilmiötä nimeltä rikollisuus ei ole

kuin rikoslaissa. Ei ole myöskään yhtä väkivalta-rikollisuutta, eikä myöskään yhtä henkirikollisuutta. Mutta toimintaa ja ihmisten käyttäytymistä, jossa tavoitteena on toisen tappaminen, ilmenee varmasti. Janne Kivivuori (1999, 2–3) on aivan oikein viitannut siihen, että juridiset rikosnimikkeet ja rikostilastotkin voivat olla sosiaalisia konstruktioita, mutta ihmisten käyttäytyminen ja sen erot eivät taatusti ole. Eli kuten hän kirjoittaa (1999, 111):

”Jos mies tappaa parisuhteesta lähtemässä olevan vaimonsa, tapahtuman selittämistä ja tekijän motivaation ymmärtämistä ei auta sen taivasteleminen, että valtio käsittelee tekoa rikoksena, puhumattakaan absurdista väitteestä, että valtion seuraamusjärjestelmä ’tuottaisi’ itse teon.”

Viime aikoina henkirikoksiin liittyvän kriminologisen tutkimuksen piirissä on sekä empiirisen analyysin että teoreettisen keskustelun rajoissa esillä ollut muun muassa kolme teemaa. Ensimmäinen on joskus ikuiselta tuntuva keskustelu siitä, mistä väkivallan selityksiä tulisi oikeastaan hakea: biologiasta, psykologiasta vai sosiologiasta. Toinen kysymys liittyy edelliseen: voidaanko biologisen ja sosiaalisen vastakkainasettelu henkirikostutkimuksessa ylittää evoluutiivisen näkökulman, evoluutiopsykologian avulla. Kolmanneksi pohditaan sitä, miksi henkirikosten määrissä on pidemmällä aikavälillä nähtävissä suuria muutoksia muun muassa eri yhteiskuntaluokkien osalta. Miksi eliitit ovat lopettaneet tappamisen? Onko toisen surmaaminen yleisesti ottaen väistyvä ongelmanratkaisukeino?

CHARLES J. WHITMANIN TAPAUS

Elokuun 1. päivänä 1966 Charles Joseph Whitman (25) kiipeä Austinissa Texasissa yliopistoalueen 93 metriä korkeaan torniin ja ryhtyy sieltä tarkkuuskiväärillä ampumaan summittaisesti

alueella liikkuvia ihmisiä. Kuolonuhreja on kaiken kaikkiaan 16 ja haavoittuneita noin 30. Tappaminen loppuu, kun poliisin tarkka-ampujat surmaavat Whitmanin. Kun tapausta ryhdytään tarkemmin selvittämään, ilmenee myös, että edellisenä yönä Whitman oli mennyt äitinsä asuntoon, puukottanut tätä rintaan ja vielä ampunut päähän. Tämän jälkeen hän oli palannut kotiin, jossa hän oli puukottanut vaimonsa hengiltä.

Poliisitutkimuksissa kävi myös ilmi, että tornista tapahtunut ampuminen oli etukäteen hyvin suunniteltu. Whitman oli varannut suuren määrän panoksia mukaansa ja varustautunut muun muassa eväin pitkään oleskeluun tornissa. Myöhemmin paljastuu myös, että hän oli kertonut ongelmistaan ja aikeistaan etukäteen. Jo kuukausia aiemmin hän oli valittanut psykiatrilleen, että hänellä on erittäin väkivaltaisia impulsseja, joita hän ei pysty kontrolloimaan, samoin kuin hyvin epätavallisia ja irrationaalisia ajatuksia. Hän oli jopa kertonut, että hän aikoo mennä yliopiston torniin ampumaan ihmisiä (Quinn & Holman & Tobolowsky 1992; Lewin & Fox 1985).

Tapaus oli tuohon aikaan suhteellisen harvinaisen ja huomiota herättävä Yhdysvalloissa. Siksi se tutkittiin tarkkaan ja haluttiin selvyys kysymykseen, miksi tällaista voi tapahtua. Perinteiset leimat ja kehäpäätelmät (mielenhäiriö, "hulluus") eivät selittäneet mitään. Mukana selvityksessä oli muun muassa 32-jäseninen lääketieteellinen asiantuntijaryhmä. Sen tekemissä patologisissa tutkimuksissa Whitmanilta löytyi erittäin pahanlaatuinen keskushermostokasvain (glioplastoma multiforme). Tuo kasvain sijaitsi aivojen sellaisella alueella, joka liittyy väkivaltaisiin purkauksiin ja niiden kontrolliin. Asiantuntijaryhmä arvioi, että kasvain oli vienyt Whitmanilta kyvyn kontrolloida aggressiivisia impulssejaan ja tekojaan ja hän oli saanut sen vain muutamia kuukausia ennen joukkomurhaa. Mutta he eivät sanoneet, – ja siksi tapauksesta on tullut oppikirja-esimerkki – että "syöpä aiheutti joukkomurhan".

Pedagogisesti voi esimerkiksi jokainen kysyä itseltään, mitä olisin tehnyt, jos olisin saanut samanlaisen aivokasvaimen. Tai entä, jos Whitman olisi ollut nainen? Sosiaaliset, psyykkiset ja tilannetekijät nousevat väistämättä esiin. Whitman oli palvellut merijalkaväessä ja saanut tarkka-ampujan koulutuksen. Lisäksi hän oli "asefriikki" ja omisti runsaasti aseita. Haastatellut Whitmanin tuttavat kertoivat myös, että tämä vihasi syvästi isäänsä, joka oli pahoinpidellyt perheen äitiä

säännöllisesti ja avoimesti. Myös Whitman itse oli syyllistynyt perheväkivaltaan, ja hänet oli erotettu merijalkaväen palveluksesta pahoinpitelytapauksen vuoksi. Näinkin ilmeinen ja erikoinen biologinen tapaus vaatii toteutuakseen psyykkiset ja sosiaaliset tekijät.

Tärkeää on korostaa, ettei joukkomurha tarvitse aivosyöpää toteutuakseen. Kaikki kulttuurit tuntevat tilanteen tai mielentilan, josta käytetään nimitystä amok.¹ Tämä tila on hyvin kognitiivinen eikä tarvitse mitään erityistä fyysistä ärsykettä tai ongelmaa, esimerkiksi syöpää. Kysymys on äärimmäisen nöyryytyksen aiheuttamasta ajatuksesta, jossa vaihdetaan oma henki mahdollisimman monen muun ihmisen henkeen ja näin "palaudetaan" oma arvo muiden silmissä (Pinker 1997, 363–364). Kuten suomalainen kulttuuri asian ilmaisee: "mä tapan kaikki".

Vaikka väkivallan selittämisen tieteellisestä taustasta on keskusteltu jo varsin kauan (esim. Kekkonen 1984), niin vieläkin ja suhteellisen säännöllisesti törmää esityksiin, joissa perustavaa laatua oleva käsite-erottelu alttius/potentiaali vs. toteutuma unohdetaan tai sotketaan. Vahvakin alttius johonkin (alkoholismiin, henkirikoksiin, luovuuteen) vaatii aina psyykkisen historian ja sosiaaliset olosuhteet toteutuakseen. Suomalaisenkin empiirinen henkirikosmaailma todistaa, ettei "biologisesti määrätynyt" murhamieskään tapa aina, joka paikassa ja ketä tahansa. Mutta samaan aikaan olisi kyllä tieteenvastaista nähdä väkivaltaan liittyvä aivotutkimus vain yhtenä ihmisen epäinhimillistämisyrittämyksenä. Olisiko nyt jo aika ylittää biologisen ja sosiologisen selittämisen välinen "Berliinin muuri"? Muurin ylittäminen ei luonnollisestikaan tarkoita sitä, että tieteiden väliset erot pitäisi kokonaan hävittää; esimerkiksi psykologia voi edelleen pohtia surmaamisen universaaleja taustoja ja sosiologia keskittyä ajalliseen ja alueelliseen vaihteluun.

EVOLUUTIOPSYKOLOGIAN NÄKÖKULMA

Tämänkin lehden palstoilla on viime vuosina esiin noussut uusi lähestymistapa ihmisen käyttäytymisen ymmärtämiseen liittyviin psykologi-

¹Amok on malajinkielinen sana. Se kuvaa tilannetta, jossa yksinäinen mies toteuttaa joukkomurhan rakkautta, rahan tai kasvojen menetyksen vuoksi.

siin ja sosiologisiin kysymyksiin. Puhutaan evoluutiopsykologiasta (Cosmides & Tooby 1997; Sarmaja 1996a & b, 1997a & b). Suuntaus pyrkii etsimään evoluution, luonnonvalinnan, kautta syntyneitä käyttäytymisadaptaatioita. Samalla sen myötä voidaan esittää vallitsevan yhteiskuntatieteen paradigman kritiikki. Tämä paradigma (standard social science model) näkee kaiken käyttäytymisen vain kulttuurisesti määräytyneenä ja sosiaalisesti konstruoituna, eikä ihmismielellä ja evoluutiolla ei ole siinä juuri mitään roolia. Väkivaltakin opittaisiin väkivaltaisessa kulttuurissa. Tutkijat korostavat myös, ettei evoluutiopsykologia ole mikään ”uusi teoria”, joka kilpailisi tasavertaisena aikaisempien kanssa, ja että sen totuudellisuus voitaisiin testata kilpailevia, ”ei-evoluutiivisia” teorioita vastaan. Tämä siksi, koska evoluutiolle ei yksinkertaisesti ole tieteessä mitään vartenotettavaa vaihtoehtoa. Ainoa sellainen voi olla vain kreationismi, jonka mukaan maapallo luotiin 6 000 vuotta sitten. Konkreettisesti ajatellen: ehkäisyvälineiden olemassaolo ei kumoa ajatusta, jonka mukaan inhimillinen seksuaalisuus on monimutkainen psykologinen sopeutuma ihmislajin lisääntymisen edistämiseksi (Daly & Wilson 1997, 59).

Evoluutio ja sen merkitys ihmisen käyttäytymisessä on ollut meille sosiologeille monella tapaa hankala asia. On kyllä myönnetty, että ihminen on kehittynyt evoluution kautta ja on lähisukua eräille muille kädellisille. Mutta toisaalta ihminen on nähty jonain niin erityislaatuisena, että sen tutkimisessa me tarvitsemme kokonaan eri tieteitä, käsitteitä ja selityspenusteita kuin muiden kädellisten tutkimisessa. Tämän teesin mukaan esimerkiksi apinoiden väkivaltainen käyttäytyminen on impulsseja ja vaistoa, ihmisen väkivalta aivan jotain muuta. Sen, miten vaikeaa on luopua eräistä ”poliittisen oikeaoppisuuden” malleista, osoittaa amerikkalaisten poliitikkojen Edward Kennedyn ja John Dingellin uusimpaan väkivaltatutkimukseen kohdistuva kommentti, jonka he esittivät julkilausuman muodossa: ”kädellisten tutkimus on pöyristyttävä lähtökohta maattamme tänään vaivaavan rikollisuuden ja väkivallan käsittelemiseksi” (de Waal 1998, 212).

Uusin kädellisten tutkimus kuitenkin on tuonut huomattavasti empiiristä perustaa evoluutiopsykologiaan ja sitä kautta myös ihmisen käyttäytymisen ymmärtämiseen. On tuotu esiin, miten sellaiset asiat, kuten moraalitunteet eli käsitkset oikeasta ja väärästä, heikkojen ja vammais-

ten sääli ja auttaminen, riitojen sovittelu, rikosten ja väkivallan paheksuminen, eivät ole vain ihmis-yhteisöissä ilmeneviä käyttäytymismuotoja, vaan niitä tavataan myös muiden kädellisten piirissä. Moraalitunteilla on biologinen perustansa (de Waal 1998). Myös Heikki Sarmaja (1997a, 35, alaviite) on viitannut tähän samaan hyödyntäessään Edvard Westermarckin ajatuksia. Hän on sitä mieltä, että emme voi astua ulos moraalisten tunteidemme maailmasta, vaikka haluaisimme-kin, eli olemme determinoituja olemaan moraalisia. Sellaisilla moraalilla käsitteillä kuten oikeudenmukaisuus, reiluus, anteeksianto, kunnia ja sovinto olisi näin evolutiivinen taustansa ihmislajin tunnerakenteessa. Ne ovat myös käsitteitä, jotka selvästi näyttävät olevan universaalisia. Evoluutiopsykologia on näkökulmana nimenomaan kiinnostunut siitä, mikä on universaalia.² Erityisyyden, kulttuurien moninaisuuden olemassaoloa ei siinä koskaan ole kiistetty. Myös henkirikos on universaali ilmiö, emme löydä kulttuuria, jossa sitä ei olisi ”opittu”. Onko sillä myös yhteys moraalitunteisiin, onko tappaminen ainakin joskus ”moraalista toimintaa”?

Maailman ehkä tämän hetken siteeratuimmat henkirikoksiin erikoistuneet kriminologit Margo Wilson ja Martin Daly ovat viimeaikaisissa kirjoituksissaan hyödyntäneet evoluutiopsykologiaa pyrkien samalla kritisoimaan sellaisia teoreettisia malleja, joissa muun muassa tunnetilat ja rationaaliset valinnat asetetaan vastakkain. Tämä on tärkeää varsinkin silloin, kun keskustellaan henkirikosten sukupuolieroista ja ikään liittyvistä tekijöistä. Daly ja Wilson (1997) haluavat väittää, ettei biologinen ole sosiaalisen antiteesi ja että vaikka väkivaltainen käyttäytyminen on periaatteessa vastenmielistä, se ei ole vain sokeita impulsseja ja psykopatologiaa. Kuten johtaviin kädellisten tutkijoihin kuuluva Frans de Waal (1998, 201–202) sanoo:

”Biologit eivät pyydä ihaillemaan tai rohkaisemaan tätä käyttäytymistä, vaan he esittävät niin suuren etäisyyden ottamista, että nähtäisiin, että se on ympärillämme olevan sosiaalisen dynamiikan olennainen osa. Itse asiassa se on jopa niin olennainen, että voimme va-

²Eräs evoluutiopsykologiaan liitetty hieman viihteellinen esimerkki universaalisuudesta on väite, jonka mukaan seuraava ilmiö näkyy kaikissa kulttuureissa: mitä lähempänä valomerkki on, sitä paremmalta potentiaaliset partnerit näyttävät. Onnistumisen jälkeisenä aamuna tilanne kääntyy päinvastaiseksi.

kavasti kyseenalaistaa käsityksen, jonka mukaan aggressiivinen käyttäytyminen on perusuunteeltaan epäsosiaalista.”³

On jopa löydettävissä esimerkkejä, joissa biologinen vaihtelee sosiaalisen ympäristön ja kulttuurin mukaan. Miehen testosteronitasoon vaikuttavat myös sosiaaliset tilanteet, jopa niinkin yksinkertainen tilanne kuin voitto rahanheitossa tai voitto niinkin ”älyllisessä” toiminnassa kuin shakkiottelussa. Richard E. Nisbett ja Dov Cohen (1996) raportoivat kokeellisesta tutkimuksesta, jossa eräs loukkaus aiheutti voimakkaan testosteriniryöpsähdyksen niiden miesten keskuudessa, jotka olivat kasvaneet Yhdysvaltojen etelävaltioiden ”kunniakulttuurissa”, kulttuurissa, jossa myös aggressiivista kosta pidetään arvossa. Vastaavanlainen loukkaus Yhdysvaltojen pohjoisosien miesten kohdalla ei vaikuttanut samalla tavalla testosteronitasoon. Vastaavanlainen asetelma on myös Heikki Ylikankaan kuulussa puukkojunkkaritutkimuksessa (1976). Aleneva säätykierto nuorten miesten keskuudessa törmää eteläpohjalaiseen ”kunniakulttuuriin” ja aiheuttaa anomisen turhauman, jota paetaan rikolliseen ja väkivaltaiseen häjyyteen. Heidän testosteronitasojansa emme vain pääse enää mittaamaan.

Daly ja Wilson suhtautuvat kriittisesti myös sosiaalitieteissä esiintyvään tapaan nähdä sosiaaliset laitokset intentionaalisina, tavoitteeseen pyrkivinä tietoisina toimijoina. Jos esimerkiksi ”patriarkaatti” nähdään tällaisena kiinteänä agenttina, hämärtyy moni asia. Samalla tavalla väkivallan selittäminen perinteisen kriminologian tuttuun käsitteiden kuten ”sosiaalisen disorganisaation” tai ”alakulttuurin” avulla, näyttää meille vain heikkoja metaforia. Tällainen metafora on myös ”sosiaalinen patologia”, sillä todellista patologiaa ilmenee vain silloin, kun funktionaalisesti toimiva kokonaisuus ei voi toimia siten, kuin se on

³Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö evoluutio olisi samalla kehittänyt mekanismeja, joilla väkivaltaa hillitään ja hallitaan. Meidän lähimpien sukulaistemme, bonobojen (ent. kääpiösimpanssi) viime vuosien tutkiminen on tuonut esiin paljon uutta ja mielenkiintoista. Bonoboilla erimuotoinen seksin harrastaminen (myös homo- ja leboseksi) toimii väkivaltaa hillitsevänä tekijänä. Seksi tulee kuvaan heti, kun edessä on mahdollinen kilpailutilanne tai jännitys tai vaara. Voidaan puhua jopa ”seksuaalisen sovittelun taiteesta” (deWaal 1995, Internet). Pitäisiköhän homo sapiensin ottaa oppia?

kehittynyt toimimaan. Väkivallan kyky on kehittynyt meihin kaikkiin. Vain ”vähän aikaa” sitten eli ei-valtiollisissa yhteiskunnissa väkivaltataito oli kaikkein vähänkin statusta omaavien miesten ominaisuus ja menestymisen ehto.

Nykyään tarvitsemme ”uusia” käsitteitä väkivallan ja toisten tappamisen, henkirikosten analyyseissä. Tällaisia käsitteitä voisivat mielestäni olla esimerkiksi status, resurssikilpailu, kasvojen menetys ja kunnia. Ne eivät ole välttämättä olleet vieraita aiemmassakaan tutkimuksessa (Ylikangas), mutta nyt ne tuntuvat paljon tärkeämmiltä kuin perinteiset kehäpäätelmät ja metaforat, joissa ympäristön sosiaalisen-ekonomiset muutokset tekevät meistä hetkessä tappajia ilman mitään välittäviä tekijöitä. Kun muistelen ammatillisia kokemuksiani Kriminaalihuoltoyhdistyksen työleiriltä 1980-luvulta, huomaan, että kaikkia väkivaltatilanteita, joita 7–8 vuoden aikana kohtasin, voidaan avata edellä mainittujen käsitteiden kautta.

KETKÄ OVAT UHREJA JA MIKSI MIEHET TAPPAVAT?

Daly ja Wilson pohtivat globaalisen ja empiirisen aineiston perusteella eräitä henkirikoksiin liittyviä keskeisiä elementtejä. Ensimmäinen on kysymys uhreista. Eikö ole täysin evoluutiopsykologian vastaista, että me surmaamme niin paljon oman perheemme jäseniä? Eikö luonnonvalinta ole tehnyt meistä täydellisiä oman suvun suosijoita, joiden tavoitteena on vain oman geenin monistaminen? Ja kuitenkin kuulemme jatkuvasti puhetta, miten ”koti on kaikkein väkivaltaisain paikka” tai miten ”suurinta väkivaltaa kohdistamme kaikkein läheisiin ihmisiin”. Asiaa on kuitenkin katsottava hieman tarkemman linssin lävitse. Kaikki perheenjäsenet (mm. puoliso) eivät ole geneettisiä sukulaisia. Siksi esimerkiksi henkirikosten luokittelu ”läheissurmiin” on aivan liian yleinen kategoria. Lähellämme on niin monenlaisia ihmisiä. Puolison surmaaminen ja lapsen surmaaminen ovat sittenkin hyvin erilaisia konflikteja ja niiden riski on myös hyvin erilainen (Daly & Wilson 1997, 66–67). Geneettinen jälkeläinen on hyvin harvoin henkirikoksen uhri. Ja silloinkin kysymyksessä on äärimmäisen uhan tai ahdistuksen tilanne (sekä ihmisillä että muilla kädellisillä), johon liittyy resurssien turvaaminen jälkeläisille ja siihen liittyvät ongelmat.

Keskeinen – jopa tappavan – konfliktin lähde kaikissa ihmissuhteissa on epäonnistuminen vas-

tavuoroisuudessa (olisiko näin myös perinteisissä kotimaisissa ”soppapullotapoissa”?). Mutta näin ei ole vanhemman ja lapsen suhteessa, jossa sallitaan yksisuuntainen resurssivirta. Konfliktien luonteet ja motiivit voivat toki vaihdella. Kun esimerkiksi veljet surmaavat veljiään, on hyvin usein taustalla perheen resursseihin liittyvä kilpailu. Kun taas mies surmaa lankonsa, taustamotiivina voidaan usein nähdä muut syyt, erityisesti sisaren kunnian puolustaminen esimerkiksi pahoinpitelyä vastaan (Daly & Wilson 1988).

Kaikkialla maailmassa näemme myös, miten miesten yliedustus henkirikosten tekijöiden keskuudessa on ilmeinen. Näin on erityisesti silloin, kun uhri ei ole sukulainen tai omainen, vaan satunnainen tuttava. Näin on niin Chicagossa, Islannissa, Intiassa, Ugandassa ja Suomessakin (Daly & Wilson 1997, 70; Kivivuori 1999, 10, 29–30). Ajatus, jonka mukaan kaikki kulttuurit kasvattavat miehet tappamaan, herättää epäilyjä. Tämä väkivallan yliedustushan ei tunnu muuttuvan mihinkään, vaikka kasvatuksessa on tapahtunut kiistattomia muutoksia.

Olisiko sittenkin niin, että evoluution myötä miespsykye on sopeutunut suurempaan riskinottoon ja kilpailutilanteeseen kuin naispsykye? Daly ja Wilson pohtivat sitä, voisiko tämä olla seurausta siitä tosiseikasta, että lisääntymiskyvyn ja -mahdollisuuksien vaihtelu on miehillä suurempaa kuin naisilla. Esimerkiksi metsästäjä-keräilijä-yhteiskunnissa miessukupuolella on samaan aikaan suurempi mahdollisuus saada selviytyviä jälkeläisiä tai jäädä niitä kokonaan paitsi kuin naissukupuolella (Kivivuori 1999, 71). Eli näissä yhteisöissä kaikki naiset pääsevät naimisiin, mutta jotkut miehet jäävät kokonaan ilman puolisoa.

On olemassa empiiristä näyttöä mm. siitä, miten epätasa-arvoinen resurssien jakautuminen ja siitä seuraava voimakas paikallinen kilpailuasetelma ennustavat henkirikoslujuja. Tämähän sopii taas tyylikkäästi Ylikankaan puukkojunkkariselitykseen. Sosiologisen anomian ja yksilöpsykologisen turhauman väliin voimme asettaa evolutiivisen sopeutuman, jossa ”otetaan riskejä ja kilpaillaan” (eli tapetaan). Ja kuten puukkojunkkareidenkin aikaan, naisilla on paikkansa ja roolinsa tässä kilpailussa, vaikka he eivät siihen tapojen varsinaisina tekijöinä osallistukaan. Voisiko myös se tosiseikka, että pitkään, jopa vuosikymmeniä Suomen henkirikoslukujen (ja itsemurhalukujen) kannalta pahimpia alueita ovat olleet

Itä- ja Pohjois-Suomen taantuvat muuttotappioalueet (Pajujoja 1991), selittyä tätä kautta?

Yksinkertaista kasvatusväitettä vastaan puhuu myös se universaali fakta, että henkirikoksen tekeminen on erittäin kiinteästi ikään liittyvää käyttäytymistä, erityisesti silloin, kun uhri on ei-sukulainen tai -omainen. Tekijöiden määrä alkaa kasvaa noin puberteetin tienoilla (12–14), saavuttaa huipun nuorten aikuisten kohdalla (20–24) ja alkaa sen jälkeen jyrkästi laskea ja on jo 45–50-vuotiaiden kohdalla varsin alhainen (Suomen osalta ks. Kivivuori 1999, 96–97). Miksi kasvatus toimisi näin vahvasti vain jossakin iässä?

Tämä jyrkästi nouseva ja sitten laskeva käyrä haastaa myös vanhoja ja uusia kriminologisia teorioita. Symbolisesta interaktionismista johdettu leimautumisteoria lähtee ajatuksesta, jonka mukaan poikkeava teko ja sen aiheuttama reaktio yleisön keskuudessa ovat erottamattomasti kiinni toisissaan, tai jopa niin, että tämä reaktio, sosiaalinen kontrolli, aiheuttaa poikkeavuuden (esim. Laine 1991, 64–67). Eikö poikkeavien tekojen pitäisi iän (ja rikosoikeudellisten seuraamusten) mukana vain lisääntyä? Mihin leima häipyi, kun ikää tulee 30 vuotta?

Yksi keskustelluimmista (ainakin anglosaksisessa maailmassa) kriminologisista teorioista 1990-luvulla on ollut Michael R. Gottfredsonin ja Travis Hirschin ”itsekontrolliteoria”, jolla he pyrkivät jopa luomaan yleisen teorian rikollisuudesta (1990). Teorian mukaan keskeistä on se prosessi, jossa ihmiseen muotoutuu itsekontrolli. Tämä tapahtuu noin kahdeksan ikävuoden molemmin puolin, ja tärkeää roolia näyttävät lapsuuden sosialisatio eli perhe ja muut kasvatustutkimukset. Jos itsekontrolli ei tuossa ratkaisevassa vaiheessa juuri kehity, on tilannetta vaikeata tai mahdotonta korjata myöhemmin. Näin päädyimme lähes ”patologisiin tapauksiin”. Hirschin ja Gottfredsonin mukaan sosiaalisten olosuhteiden (työllisyys yms.) muuttaminen ei enää auta tässä vaiheessa ja ne ovat irrelevantteja tekijöitä tämän rikollisuuden ja iän välisen yhteyden kannalta.

Näin usein onkin esimerkiksi teini-ikäisten rikosalttiuden kohdalla. Mutta Daly ja Wilson korostavatkin, että sosiaaliset olosuhteet vaikuttavat, mutta eri tavalla eri iässä. Avioituneella nuorella miehellä on pienempi henkirikosriski kuin naimattomalla. Mutta tämä riski palaa entiselleen eronneiden ja leskien kohdalla, eli nämä palaavat samaan riskin hyväksymisen ”mielentilaan”, joka

löin on usein kysymyksessä äärimmäisen voimakkaita tunnetiloja aiheuttavat kokemukset (seksuaaliseen identiteettiin liittyvä aiheeton loukkaus, lähiomaiseen tai lemmikkieläimeen kohdistuva uhka tai väkivalta jne.).

VAIMONSURMAT JA PARISUHDESURMIEN
VÄHENEMINEN?

Yksi keskeinen henkirikoksen laji niin meillä kuin muuallakin on avio- tai avovaimon surmaaminen. Niihin liittyvät taustatekijät ovat kaikkialla maailmassa hyvin samanlaiset. Ja ne ovat hyvin samanlaiset kuin ei-tappavassa väkivallassa, niin motiivien, syysuhteiden, olosuhteiden kuin aviohistoriankin suhteen (Daly & Wilson 1997, 84–85). Kaikissa kulttuureissa keskeistä osaa (yli 80 %) näyttelevät tekijät, jotka liittyvät seksuaaliseen omistajuuteen ja kontrolliin. Taustalla on tällöin esimerkiksi vaimon todellinen tai kuviteltu uskottomuus, eroaminen, pelko avio puolison lähdöstä tms. Esimerkiksi aviovaimon uskottomuus koetaan kovaksi provokaatioksi useimmissa kulttuureissa, jopa niin että joissakin sen jälkeinen väkivalta on kunnia-asia. Silloinkin kun väkivaltaa ei jossain kulttuurissa hyväksytä ja se luokitellaan kontrollin menetykseksi, sitä ei pidetä kovin yllättävänä. Kysymys ei ole siten vain ahtaasti mustasukkaisuudesta, tarvitsemme myös kunnian käsitettä.

Voidaan yleistää, että sellaiset relevantit viitteet, jotka uhkaavat seksuaalisuuteen liittyviä identiteettikysymyksiä, aiheuttavat aggressiota kaikissa kulttuureissa. Tietenkin eroja on: mitä voimakkaampi omistajuus, sen suurempi väkivallan riski. Vaimonsurmien taustalla eivät ole vain sellaiset tekijät, kuten sopiva tilaisuus, päihdeongelmat, kontrollin puute tai poikkeava persoonallisuus. Suomalainen aiheeseen liittyvä toimintapoliittinen keskustelu on tässä mielessä ollut joskus turhan yksiviivaista, eikä kovin alan tutkijamusta tuntevaa. Asia on nähty vain patriarkaatin tai yksilöllisen patologian kysymyksenä tai sitten vain rikosoikeudellisten sanktioiden kehittämiskysymyksenä. Mutta tässäkin näyttäisi olevan kysymys kehityksellisestä sopeutumisesta. Tämä ajattelutapa johti Dalyn ja Wilsonin tutkimaan sellaisten tekijöiden kuten toisistaan loitontumisen, avio puolison suhteellisen nuoruuden (hedelmällisyys) ja aikaisemmista liitoista olevien lapsien vaikutusta väkivaltaan. Kaikki nämä kolme osoit-

tautuivat hyvin tärkeiksi väkivaltaa ja surmia lisääviksi riskitekijöiksi (Daly & Wilson 1997, 89).

Miksi sitten seksuaalinen omistajuus ja seksuaalinen kilpailu (rivalry) ovat niin tärkeitä miehille tai uroksille yleensä? Ensinnäkin miesten seksuaalinen kilpailu on selvästi enemmän nollasummapeliä kuin naisten ja naaraiden kilpailu. Naisten kilpailussa oleellista on se, miten päästä käsiksi niihin resursseihin, jotka parhaiten turvaavat jälkeläistuotannon, miehillä kyse on partnerin saamisesta ja pitämisestä. Toinen ongelma nousee siitä, että urosten isyys voi koska tahansa olla erehdys; tietämättämme voimmekin huolehtia kilpailijoidemme jälkeläisistä. Näin miehille naisen uskottomuus ja aisankannattajuus ovat todellinen uhka, johon evoluutio on kehittänyt puolustusmekanismiin ”oikean” isyyden mahdollistamiseksi. Miehen seksuaalinen omistajuus on siten motivationaalis-kognitiivinen ihmismielen alajärjestelmä, joka täyttää tiettyä funktiota ja joka vaihtelee historiallisesti ja kulttuurisesti. Se on myös suhteessa miehen, hänen partnerinsa ja mahdollisten kilpailijoiden statuksen ja olosuhteiden ilmenemismuotoihin (Wilson & Daly 1998, 292–296).

Väkivallalla on tässä omistajuudessa ja kilpailussa kontrollitehtävä: estää toisen osapuolen lähtö ja karkottaa kilpailijat. Useinhan tämä toimii, ei-tappava väkivalta ehkäisee naisen lähtemisen suhteesta. Tappava väkivalta on yksilön kannalta tietenkin ”hyödytöntä”, mutta oleellista tässä onkin uhka, joka toimii tehokkaana sosiaalisena työkaluna (Wilson & Daly 1998, 299–302).

Yhdysvaltojen henkirikosluvut ovat viime aikoina herättäneet yleistä kiinnostusta. Toisaalta on viitattu yleiseen henkirikosten määrän huomattavaankin alenemiseen 1990-luvun alusta lähtien ja samalla toisaalta nuorten (jopa lasten) tekemien henkirikosten räjähdysmäiseen kasvuun vuosina 1985–1995 (esim. Blumstein & Rosenfeld 1999, 139–167). On kuitenkin yksi trendi, joka on ainakin Suomessa jäänyt vähäiselle huomioille. Parisuhteeseen liittyvät surmateot (intimate partner homicide) ovat olleet huomattavassa laskussa jo parin vuosikymmenen ajan. Kehitystrendi ilmenee taulukosta 1.

Kuten taulukosta 1 huomataan, erityisessä laskussa on ollut naisten tappamien miesten määrä. Yllättävää suomalaisesta näkökulmasta on se, että mies- ja naisuhrien määrät eivät Yhdysvalloissa 1970-luvulla kovinkaan paljoa poikenneet toisistaan. Voimakkainta lasku on ollut afroamerik-

Taulukko 1. Parisuhdehenkirikosten uhrien määrä sukupuolen mukaan Yhdysvalloissa vuosina 1976, 1987 ja 1997

Vuosi	Miesuhreja	Naisuhreja
1976	1 357	1 600
1987	933	1 494
1997	430	1 174

Lähde: Fox & Zawitz 1998, Internet

kalaisten parien kohdalla. Miksi naiset ovat näin suuressa määrin vähentäneet kumppaniensa (avio-, avopuolisot, poikaystävät) surmaamista? Empiirisen tutkimuksen avulla voimme taas löytää sosiaalisia tekijöitä, jotka vaikuttavat käyttäytymiseen, joka olemukseltaan on funktionaalista sopeutumista tilanteisiin. Mutta tilanteet voivat muuttua.

Kehitystrendiä on selitetty käsitteen ”alttiina olemisen vähentyminen” (exposure reduction) avulla (Dugan & Nagin & Rosenfeld 1999, 187–214). Tilanteissa, joissa nainen surmaa kumppaninsa, on erittäin usein kyse väkivaltaisesta miehestä, joka on pitkään jatkanut väkivaltaa naista kohtaan, ja surmaaminen on pakokeino tilanteesta. Yhteiskunnallisen kehityksen kautta nämä tilanteet ovat oleellisesti vähentyneet. On toisaalta tapahtunut ”kotiolenemisen” (domesticity) vähenemistä monin eri tavoin. Avioerot ja avoliitot ovat yleistyneet. Avoliiton katkaiseminen on paljon helpompaa ja mahdollistaa nopean poistumisen väkivaltaisesta suhteesta, alttiina olemisen vähenee. Kun vuonna 1970 20–24-vuotiaista amerikkalaisista miehistä oli naimattomia 55 prosenttia, vuonna 1992 luku oli noussut 80 prosenttiin (Dugan & Nagin & Rosenfeld 1999, 191). Eli mitä suurempi on avoliittoistumisen aste, sitä enemmän tapahtuu parisuhdemurhamista. On myös esitetty väitteitä, joiden mukaan niissä kulttuureissa, joissa nainen säilyttää kiinteät siteet ja jäsenyyden omaan sukuunsa, aviovai-moihin kohdistuvaa väkivaltaa ei ilmenisi samalla tavalla.

Toinen vaikuttava tekijäryhmä on ollut naisen asemassa tapahtuneet muutokset. Taloudellinen itsenäistyminen mahdollistaa irrottautumisen alttiina olemisesta. Empiirisesti löytyy myös vahvoja todisteita sille, että perheväkivaltaan liittyvien palvelujen kehittyminen (kriisipuhelimet, turvakodit, oikeudellinen neuvonta) voi omalta

osaltaan vähentää alttiina olemista ja siten vaikuttaa merkittävälläkin tavalla henkirikosten määriin (Dugan & Nagin & Rosenfeld 1999, 205–206). Esimerkiksi kriisipuhelin voi pelastaa sekä monen naisen että myös väkivaltaisen miehen hengen.

Suomesta emme vastaavaa trendiä löydä. Toisaalta meillä on niiden parisuhdesurmien, joissa uhri on mies, määrä niin alhainen, että trendien näkeminen on vaikeaa. Vuosien 1988 ja 1996 aineistoissa naisuhreja oli 22 ja 25, mutta miesuhreja vain 3 ja 4 (Kivivuori 1999, 103). Yleensäkin parisuhdesurmien määrä näyttäisi ainakin suhteellisesti pysyneen vakiona edellä mainittuina vuosina, vaikka naisten tekemät henkirikokset ovat kasvaneet yleensä ja muuttuneet ”miehisemmiksi” (Kivivuori 1999, 117–118). Johtuuko tämä Yhdysvaltojen ja Suomen ero siitä, että olemme kulttuurisesti edellä vai kulttuurisesti jäljessä, jää muualla pohdittavaksi.

MIKSI ELIITIT LOPETTIVAT TAPPAMISEN?

Sosiaalipolitiikan ja kriminologian tutkimuksista olemme oppineet, miten väkivaltaisen käyttäytyminen ja henkirikokset keskittyvät alempiin sosiaaliluokkiin. Tämän päivän Suomessa suurelta osin on kyse syrjäytyneiden ja päihdeongelmaisten ihmisten (erityisesti miesten) maailmasta, jossa henkirikoksia ja muuta vakavaa väkivaltaa ilmenee. Mutta vähemmän on kotimaisessa keskustelussa kiinnitetty huomiota siihen, että historiallisessa mielessä tällainen ”keskittyminen” on uusi ilmiö. Modernia edeltävissä yhteiskunnissa henkirikoksia tehtiin kaikissa ryhmissä läpi koko statushierarkian (Cooney 1997, 388–392). Historioitsijat jopa väittävät, että vielä sydänkeskijällä hyvin harva itseään kunnioittava aristokraatti pääsi nuoruutensa ohi tappamatta 1–2 ihmistä. Voidaan jopa sanoa, että henkirikokset olivat yleisempiä ylemmissä sosiaaliryhmissä (Cooney 1997, 390; myös Ylikangas 1999, 28–29). Teot liittyivät tappeluihin, verikostoihin, kaksintaisteluihin ja lynkkauksiin. Mutta joskus kyseessä saattoi olla ”pelkkä huvittelu”. Muistan lukeeneeni jostain, miten 1700-luvun Lontoossa ylhäisönuorilla oli tapana huvitella siten, että he naamioituneena joukkona kävivät yöllä surmaamassa kaduilla kerjäläisiä ja muita sen ajan syrjäytyneitä.

Miksi eliitit ovat sitten suurelta osin luopuneet

väkivallasta (ainakin länsimaisessa maailmassa)? Ja miksi alemmat sosiaaliluokat eivät näytä siitä pääsevän eroon oikein millään lailla? Kun asiaa on pohdittu, on useimmin viitattu Norbert Eliksen (1994 [1939]) sivilisaatioteoriaan (Cooney 1997, 392–393; Ylikangas 1999, 21–29). Teorian mukaan keskiajalta lähtien tapahtunut valtion ja ihmisten välisten riippuvuuksien kasvu on kasvattanut itsehillintää ja vähentänyt väkivaltaa. Tämä pitkäkestoinen sivilisaatioprosessi alkoi eliitin (aateliston) keskuudessa, josta se pikkujalaa suodattuu alaspäin muihin väestönsosiin. Valtion roolin muuttuminen, sen väkivaltamonopolin vahvistuminen näyttelee tässä tärkeää osaa. Heikki Ylikangas (1999) on pyrkinyt etsimään Eliksen teoriaa tukevia seikkoja, mutta myös empiirisiä todisteita sitä vastaan. Väkivallan ajoittaiset kasvukaudet (mm. 1800-luvun Etelä-Pohjanmaalla) eivät sopisi teoriaan, jossa sivilisoitumisen kautta väkivalta koetaan yhä enemmän vastenmieliseksi kaikissa väestökerroksissa. Mutta emme taida päästä eroon Eliaksesta vain tällä. Eliksen mukaan rauhan oloissa väkivalta on nyky-yhteiskunnassa vetäytynyt yhteiskuntaelämän marginaaliin. Se on ikään kuin varastoitu kullissien taakse (Sinnemäki 1994, 233). Laajenevan itsekontrollin kautta on kuitenkin tapahtunut perustavanlaatuisen ihmisten ”viettitalouden” ja käyttäytymisen muutos.

On myös kiistatonta, että muuttuneet kulttuuriarvot ja sensibiliateetit vaikuttavat siihen, minkälaiset tapahtumat ja ilmiöt hyväksymme ja minkälaiset koemme häiritseviksi ja vastenmieliksi. Eliksen mukaan yksi osoitus tästä on, että nämä tapahtumat siirtyvät pois julkisilta näyttämöiltä piiloon, yksityisyyteen. Näin on tapahtunut muun muassa seksuaalisen käyttäytymisen, ruumiintoimintojen, sairauden, kuoleman, rangaistuksen aiheuttaman kärsimyksen ja osittain myös väkivallan osalta. Niistä tulee ahdistavia ja vastenmielisiä ilmiöitä modernien sensibiliateettien näkökulmasta (Garland 1990, 216–247 & 1991, 141–152). Vastaavasti kehittyvät näitä toimintoja vastaavat ”sivistyslaitokset”, kuten makuuhuone, käymälä, sairashuoneet ja vankila. On epäiltävää, voidaanko tätä prosessia selittää vain modernin valtion synnyllä ja sen tiukentuvalla otteella. Joka tapauksessa näyttää siltä, että väkivallan väheneminen näkyy voimakkaimmin julkisen väkivallan alueella. Kylätappeluista ja muita vastaavia väkivallan muotoja ei enää ihannoida, mutta perheväkivalta saattaa rehoittaa edelleen,

jopa ns. eliitin keskuudessa, kuten olemme voineet lukea tiedotusvälineistä vähän väliä. Oikeusjärjestelmä ei ole vielä edennyt syvälle privaattiin, mutta saattaa olla menossa sinne, mitä kehitys Yhdysvaltojen parisuhdesurmista osoittaa.⁶ Vielä 1930-luvun Suomessa vakavaankin väkivaltaan saatettiin suhtautua kuin huvinpitoon, kuten oheinen artikkeli osoittaa (Vankeinhoito 6–7/1936). Mutta siinäkin oli usein kysymys miehisestä kunniaista.

Esimerkkinä käy myös sellainen tappavan väkivallan muoto kuten kuolemanrangaistus. Suurin osa länsimaailmaa suhtautuu kuolemanrangaistukseen kielteisesti ja pyrkii myös levittämään tätä oppia edelleen (mm. Euroopan neuvoston toimesta). Ja vaikka Yhdysvalloissa kuolemanrangaistuksen käyttö on lisääntymään päin, itse rangaistuksen sisällä etenee omalaatuinen ”sivistymisprosessi”. Vain kaksi vuosisataa sitten ihmisten silpominen ja elävältä polttaminen olivat normaaleja ja hyväksytyjä toimintatapoja, jopa julkisia spehtaakkeleita. Myöhemmin giljotiinia markkinoitiin erityisesti sen siisteyden ja tuskattomuuden perusteella. Samoin sen jälkeen hirttäminen ja ampuminen tulivat keskeisiksi teloitusmuodoiksi nimenomaan näistä syistä. Tekninen sivilisaatio toi meille sitten kaasukammion ja sähkötuolin. Viimein olemme päässeet aikaan, jolloin Amerikka teloittaa laajasti myrkkyyruiskeella, jota edeltää rauhoittava lääke. Kuolema on kuulemma ”täysin tuskaton, jopa miellyttävä”.

Elias tuskin väittää, että sivilisaatioprosessi ja väkivallan väheneminen olisivat jokin suoraviivainen ja palauttamaton prosessi. Hän on myös palannut myöhemmin aiheeseen ja tuonut esiin, miten kehitysprosessi ei ole riippumaton yhteiskunnallisista tekijöistä ja ihmisten hyvinvoinnista (Elias 1997, 165, alaviite):

”Sivilisoitunut yhteiselämä on kuitenkin paljon muuta kuin pelkkää väkivallattomuutta. Siihen ei kuulu vain negatiivisen väkivallan katoaminen, vaan myös laaja myönteisten ominaisuuksien alue. Yksi tärkeimmistä on yksilöiden erityinen muovautuminen ryhmässä, jotka voivat syntyä vain silloin, kun sosiaalisessa elämässä ei ole vaaraa, että ihmiset kävisivät toisten-

⁶Viime kuukausien keskustelu Suomessa etenee samaan suuntaan. Mediat ovat suuren yksimielisyyden vallitessa vaatineet mahdollisimman laajaa perheväkivallan ”yleistä syyttämistä” eli valtiokoneiston voimakkaampaa väliintuloa uhrin näkemyksistä huolimatta.

sa kimppuun ylivoimalla tai paremmilla aseilla uhaten ja pakottaen johonkin sellaiseen, mihin toiset eivät ilman pakkoa suostuisi. – – Minkäänlainen rauhoittuminen ei ole mahdollista niin kauan kuin hyvinvoinnin taso on liian epätasainen ja vallan jako liian eriarvoisen. Kääntäen: kestävä hyvinvointi ei ole mahdollinen ilman pysyvää rauhoittumista.”

Eliaksen ajatuksia voidaan täydentää. Osa henkirikoksista voidaan nähdä funktionaalisesti. Ne ovat silloin keinoja, joilla ihmiset ratkaisevat ja käsittelevät konfliktejaan ja puolustavat ”oikeutta”, vaikka lopputuloksen kannalta aiheuttavatkin itselleen vain vahinkoa. Näitä voidaan nimittää moralistisiksi henkirikoksiksi. Sen ohella on myös ”saalistavia ja opportunistisia” henkirikoksia, kuten esimerkiksi ryöstön yhteydessä tapahtuneet. Arvioiden mukaan noin 70 prosenttia Yhdysvaltojen surmatöistä voidaan luokitella ensimmäiseen ryhmään, moralistisiksi henkirikoksiksi. Muualla tämä luku voi olla vielä suurempi (Cooney 1997, 382).⁷

Donald Black (1983) on nähnyt tällaiset henkirikokset eräänlaisena ”itseapuna”. Tällöin väkivaltainen konflikti on ei-saadun oikeuden funktio. Tappamista ilmenee enemmän silloin, kun ihmiset kokevat tunnetiloja, joissa he konflikteissa jäävät ”ilman oikeutta”. Meitä vaivaava rikollisuus onkin siis eräänlaista traditionaalista sosiaalista kontrollia. Juuri tämän avulla voimme ymmärtää sen, miksi eliittien on ainakin osittain ollut helpompi luopua tappavasta väkivallasta. Ensin aatelisto ja ehkä myöhemmin myös porvaristo pystyivät hyödyntämään lisääntyvää ja kasvavaa valtiollista oikeutta modernin valtion kehityksessä ja kasvaessa. Ja siellä, missä valtio ja varsinkin oikeusvaltio on tänäkin päivänä heikko, siellä näyttäisi myös väkivalta kukoistavan. Tällä ajattelumallilla on selitetty myös Italian ja Sisilian mafian syntyä. Hyvin heikon valtion vuoksi ta-

⁷Muiden kädellisten tutkimus tuntee käsitteen ”moralistinen aggressio”. Sitä ilmenee, kun esimerkiksi simpanssi- tai makakiyhteisössä joku pyrkii ”vetämään välistä” eikä noudata altruistista vastavuoroisuutta (de Waal 1998, 175–176, 231).

⁸Näin alkaa myös Mario Puzon kirja Kummisetä ja siitä tehty elokuva. Hautausurakoitsija Amerigo Bonasera ei ole saanut oikeutta, kun hänen tyttärensä pahoinpitelijät saivat vain ehdollisen tuomion. Hän saapuu don Corleonen luo ja pyytää tältä oikeutta. Sitä järjestetäänkin ja hautausurakoitsija on palveluksen velkaa Kummisedälle.

lonpoikien oli pakko turvautua paikalliseen heraraan, doniin, jotta saisivat oikeutta ja suojelusta. Näin he jäivät kiitollisuudenvelkaan, josta tämä verkosto alkoi muodostua.⁸

Blackin itseaputeoriasta nousee sitten tärkeä kysymys. Miksi alemmat sosiaaliluokat edelleen turvautuvat itseapuun ja ”järjestävät itselleen oikeutta”? Ne näyttäisivät edelleen olevan valtiollisen oikeuden ulkopuolella, jolloin niillä on vähemmän rauhanomaisia keinoja esiin nousevien konfliktien ratkaisemiseen. Samalla voi kehittyä oma kunnian etiikka, jossa ei lainkaan turvaututa viralliseen oikeusjärjestelmään. Yksi esimerkki tällaisesta on väkivaltainen vankialakulttuuri tai kriminelli moottoripyöräjengi. Tiivistäen voimme sanoa, että sosiaaliryhmien henkirikoslukujen eroja selittää osaltaan se, että ”oikeuden saaminen” ei jakaudu tasaisesti eri statusryhmien välillä.

Ja juuri tähän liittyy myös Norbet Eliaksen pohdinta (1997, 166):

”Kun tutkitaan fyysisen väkivallan ongelmaa ihmisten yhteiselämässä, kysymys asetetaan usein väärin. Kysytään, kuinka on mahdollista, että ihmiset jonkun yhteiskunnan sisällä vahingoittavat ja tappavat toisiaan tai että heistä tulee terroristeja. Oikeampaa ja hedelmällisempää olisi kysyä toisin: kuinka on mahdollista, että niin monet ihmiset ylipäänsä voivat elää keskenään rauhassa, tarvitsematta pelätä jonkun vahvemman käyvän heidän kimppuunsa ja tappavan heidät – niin rauhanomaisesti kuin nykyisin eletään Euroopan, Amerikan, Kiinan tai Venäjän suurissa valtioyhteiskunnissa. Liian usein jätetään huomiotta, että koskaan aiemmin ihmiskunnan historiassa yhtä monet ihmiset, miljoonat ihmiset, eivät ole eläneet yhtä vapaina fyysisen väkivallan pelosta. Ehkä tämän havaitsee vasta sitten, kun käsittelee, kuinka paljon väkivaltaisempaa ihmisten keskinäinen kanssakäyminen oli ihmiskunnan kehityksen aiempina kausina.”⁹

Elias on sitä mieltä, että tämä muutos, yksilöllinen rauhoittuminen eli se, että useimmille meistä tulee harvoin edes raivostuneena mieleen ratkaista konflikteja käymällä toisen kimppuun, kertoo persoonallisuuden rakenteen syvästä siviili-

⁹Tällaisten puheiden jälkeen aina säännönmukaisesti nousee joku valtakunnanpessimisti, joka huudahtaa demagogiset lauseensa: ”mutta entäs Bosnia, entäs Kosovo!” Heitä on vaikea saada ymmärtämään, että kehitys ei ole suoraviivaista ja että maailma on niin kovin eriaikainen. Esimerkiksi Eliaksen tekstin kirjoittamisen jälkeiset tapahtumat Venäjällä eivät mitenkään kumoa hänen ajatustaan.

satorisesta muutoksesta. Paradoksaalista kuitenkin on, että ihmisten yhteiselämän valtiollinen muoto ja sen tuottama rauhoittuminen perustuvat väkivaltaan, valtion väkivaltamonopoliin, jonka Elias näkee sosiaaliteknisenä keksintönä (Elias 1997, 167–168).¹⁰ Pohdittava kysymys on tässä myös se, miksi tämä valtion väkivaltamonopoli oli ainakin alkuvaiheissaan niin brutaali, että se sai aikaan enemmän ruumiita, kuin kansalaisten perinteinen väkivalta tuotti.

ENTÄS SITTEEN?

Suomessa on Euroopan unionin jäsenmaiden (ja muunkin Länsi-Euroopan) korkein henkirikosaste (3–4 tapettua 100 000:ta asukasta kohden vuodessa). Toisaalta Itä-Eurooppaan vertailtuna tilanteemme on yksi parhaimpia. Korkeaa henkirikollisuutemme tasoa emme voi selittää millään lyhyen tähtäimen muutoksilla (lama, syrjäytyminen), koska tilanne on ollut tällainen jo vuosikymmeniä ellei -satoja. Ilmiö näyttäisi myös siirtyvän suomalaisten mukana silloin, kun suomalaiset siirtyvät. Hajanaisten viitteiden perusteella näyttäisi jopa siltä, että 1960-luvun lopulta lähtien parhaimmillaan jopa useita kymmeniä prosentteja Ruotsin henkirikoksista liittyisi suomalaisperäiseen taustaan (esim. von Hofer 1990, 33–34). Myös amerikkalaiset 1920-luvun kriminologian ja penologian oppikirjat viittailevat suomalaissiirtolaisten ”verenhimoisuuteen” (Gillin 1926, 61).

Ongelma näyttäisi siten olevan jotenkin syvällä meissä. Onko sivilisaatioprosessimme kesken? Koemmeko edelleenkin enemmän sellaisia tunnetiloja, joissa olemme valtiollisen oikeuden ulkopuolella, kuin muut Länsi-Euroopan kansat?

¹⁰ Elias on kriittinen myös yksinkertaista biologismia kohtaan, joka näkee väkivallan vain ihmisen luontaisen aggressiivisuuden ilmentymänä. Hänen mielestään aggressiivisuus ei laukaise tilanteita, vaan tilanteet laukaisevat aggressiivisuuden. Konfliktit ovat ihmisten yhteiselämän yksi aspekti ja Eliaksen mukaan luonto on virittänyt ihmisen tähän yhteiselämään ihmisten ja luonnon kesken, samoin kuin siihen liittyviin konflikteihin (Elias 1997, 166, alaviite.) Eliashan kannattaa evoluutiopsykologiaa!

¹¹ Kivivuoren (1999) avaus on kyllä tärkeä, mutta aineisto on vielä suppeahko.

Miksi meillä henkirikostrendi on ollut pahenemaan päin viimeksi kuluneet 25 vuotta? Kun ilmiö on niin syvällä, niin johtuuko sen käsittelemättömyys juuri siitä? Vielä ei vastaan ole tullut merkittävää poliittikkoa, joka olisi ollut huolissaan maamme korkeasta henkirikosasteesta, ilmiö ei ole herättänyt kansallista huolta (päinvastoin kuin korkea itsemurha-asteemme). Samaan aikaan monet hyvinkin marginaaliset ilmiöt ovat saaneet ministerit ja median kuohuksiin. Emme ole edes saaneet aikaiseksi laajaa ja perusteellista tutkimusta tappavasta väkivallasta Suomessa.¹¹

Jos uskotaan, että aiheen kannalta tärkeintä on rikosoikeudellinen pilkun viilaaminen (esimerkiksi rangaistusasteikot), niin kannattaa unohtaa koko juttu. Tärkeämpää olisi pyrkiä sekä teoreettiseen että empiiriseen analyysiin suomalaisesta henkirikosmaailmasta hyödyntäen eräitä edellä mainittuja käsitteitä. Yksi on arkielämän statukset ja statushierarkiat ja niissä tapahtuneet muutokset. Tällöin status tulee ymmärtää laajana ja moniulotteisena, eikä vain taloudelliseen asemaan liittyvänä kysymyksenä. Ei pidä myöskään unohtaa, että kysymys ei ole vain yksilöiden statuksesta, vaan ryhmän, jopa ”suomalaisten statuksesta”. Tähän liittyvä on kysymys resurssikilpailusta ja esimerkiksi sen alueellisista eroista ja syistä. Myös se seikka, että miesten tekemissä henkirikoksissa Suomessa on hyvin usein kyse kasvojen menetyksen pelosta, ns. kunniakiistoista (Kivivuori 1999, 81), edellyttäisi sen pohdintaa, miksi olemme niin kunnianarkoja ja miksi tuo seikka saa niin usein fataalit seuraukset. Tällainen henkirikostyyppi näyttäisi ilmenevän kaikkialla ja sen analysointi vain ”tuntemattomiin kohdistuvana väkivaltana” johtaa helposti harhaan (Polk 1999).

Vain perusteellisen analyysin kautta voimme myös päästä pohtimaan sitä, onko esiin nousemassa tai jopa luotavissa vaihtoehtoja tappavalle ”itseavulle”. Historiallinen kokemus osoittaa, että voimakaskin tappavan väkivallan vähentyminen on mahdollista. Puukkojunkkareiden väkivalta päättyi nopeasti ja jyrkästi 1800-luvun lopulla ja Etelä-Pohjanmaa on väkivaltainen enää vain elokuvissa (Pohjanmaa, Häjyt). Heillekin tuli vaihtoehtoja: körttiläisyys ja siirtolaisuus Amerikkaan. Statuksen ylläpito mahdollistui, resurssikilpailu väheni ja kasvat säilytettiin.

LISÄVALAISUA VÄKIVALTARIKOLLISUUDEN
PSYKOLOGIAAN

Äskettäin osallistui muuan ehdonalaisessa vapaudessa ollut vanki tappeluun. Nimismies tietenkin ilmoitti asiasta oikeusministeriöön ja esitti, että vanki määrätäisiin menettämään ehdonalaisen vapautensa. Esitystä seurasi poliisikuulustelupöytäkirja, joka havainnollisesti osoittaa, minkälaista taustaa vastaan eräs osa väkivaltarikoksista esiintyy. Esitämme seuraavassa kuulustelun tulokset.

Pientilallinen V. J. N, S:n pitäjän S:n kylästä, kertoi, että helatorstaipäivänä oli hänen asunossaan tavannut kaksikymmentä viikkoa vanha vanki H. V. W. ja tämän kaksi veljeä F. W. ja J. W., ollen kaikki humalassa. Myöhemmin oli kertoja ja kotona ollut veljensä S. N. lähteneet kävelemään n.s. Rinteen kulmalle. W:n veljekset olivat kaikin kolmin lähteneet kertojan ja veljensä S:n jälessä. Kun oli tultu metsään niin oli F. W. poikennut polun sivuun ja tuonut metsästä kanisterin kotikeittoista viinaa, jota sitten oli kaikin yhdessä ryyppely. Kun samalla alkoi käydä ukkonen ja tuli rankkasade, niin oli menty metsässä olevaan tyhjiin latoon ja siellä jatkettu ryyppäämistä. Kun oli tultu kaikin tarpeeksi humalaan niin oli yhteisestä sopimuksesta siirrytty lähellä olevalle kentäntapaiselle metsäaukeamalle ja alettu tappelu. Kun W:n veljeksistä Juho oli ladossa tullut niin kovin humalaan, ettei ollut kyentynyt lähtemään ladosta tappelupaikalle, jäi hän sinne. Aseinaan puukot ja seipäät asettuivat sitten vastakkain kertoja veljensä S:n kanssa toiselle ja W:n veljekset H. V. ja F. toiselle puolelle. Raivokkaasti hyökkäsivät sitten veljesparit vastakkain, molemmin puolin iskettiin kaikinvoimin sekä seipäillä, että puukoilla. Pian alkoi taistelijoista vuotaa veri, kaikki saivat ja antoivat iskuja, temmellys kankaalla oli äärimmäisen hurja. Vähitellen yksi ja toinen taistelijoista kaatui verisenä ja voimattomana jatkamaan taistelua ja kaikkien kaaduttua tuli kentälle rauhallisuus. F. W. kykeni omin voimin vetäytymään tantereelta, vaan kaikki toiset korjattiin pois ja vietiin M:n sairaalaan paikan läheisyyteen haetulla autolla. Pahemmin oli haavoittunut H. V. W., jonka saappaatkin oli tullut verta täyteen. Kertoja oli saanut

puukon haavoja, yhden rintaansa, joka ei kuitenkaan ollut hengenvaarallinen. Maattuana 4 päivää sairaalassa pääsi samoin pois kuin kaikki toisetkin toverinsa. Ei vaadi kenellekään mitään edesvastuuta kun tappelu oli avoin ja rehellinen sekä erinomaisen tasaväkinen ja kun sai itsekin aivan tarpeekseen lyödä, eikä kukaan sentään kuollut eikä saanut hengenvaarallisia vammojakaan. Ennen tappelua, sairaalassa ja nyt jälkeenkin päin on oltu puolin ja toisin mitä parhaimpia tovereita.

Pientilallinen S. N., edellisen veli, kertoi juopottelusta ja tappelusta samoinkuin veljensä V. J. N. on edellä kertonut, selittäen tappelun tapahtuneen metässä syrjäisessä seudussa sekä, ettei haavat yksinään vaikuttaneet sitä, että kaaduttiin tantereelle vaan helteessä juopuneena suoritettu äärimmäinen voimien ponnistus. Kertoja sai taistelussa 4 puukon haavaa, joista ei mikään ollut hengenvaarallinen. Pääsi sairaalasta 4 päivän kuluttua. Ei vaadi kelleen mitään edesvastuuta, kun tappelu oli kaikinpuolin rehellinen ja sai itsekin tapella. Kaikki tappeluun osaaottaneet ovat keskenään parhaita ystäviä.

Työmies H. V. W., S:n pitäjän S:n kylästä (ehdonalaisessa vapaudessa oleva vanki), kertoi oleskelusta N:n talossa ja matkasta sieltä metsäladolle samoin kuin ensiksi mainittu V. J. N. Ladossa oli kotikeittoista viinaa sisältänyt kanisteri kiertänyt miehestä mieheen. Ei tiedä kenen viina oli. Juopottelun hetken kestänyt oli yhteisestä sopimuksesta siirrytty ladosta metsään tappelemaan. Tappelussa löi joka mies sen kuin voi. Kaikilla muilla oli aseina puukot, vaan kertojalla oli ensinnä vain seiväs, vaan sitten kun oli kaatunut S. N:n alle, niin oli saanut väännettyä S. N:n kädestä puukon, jota sitten käytti lyömäaseenaan. Taistelussa sai kertoja kolme kuumua seipästä ja viisi haavaa puukosta. Kertoja korjattiin myöhemmin taistelutantereelta sairaalaan. Oltuaan sairaalassa 4 päivää pääsi pois toipuvana. Ei vaadi kelleen syytettyä kun sai itsekin taisteluun ottaa osaa ja kun tappelu oli ollut avoin, rehellinen ja tasaväkinen.

Työmies J. W., S:n pitäjän S:n kylästä (edellisen veli), kertoi juopottelusta ja valmistelusta yhteiseen tappeluun samoinkuin edelläkertoneet. Kertoja oli ladossa ryyppätessä kuitenkin tullut niin kovin juovuksiin, ettei pystynyt lähtemään tappelutantereelle vaan sortui latoon, josta heräsi vasta seuraavana aamuna, joten ei tiedä mitään tappelusta.

KIRJALLISUUS

Black, Donald: Crime as Social Control. *American Sociological Review* 48 (1983): 1, 34–45

Blumstein, Alfred & Rosenfeld, Richard: Trends in Rates of Violence in the U.S.A.. *Studies on Crime and Crime Prevention* 8 (1999): 2, 139–167

Cooney, Mark: The Decline of Elite Homicide. *Criminology* 35 (1997): 3, 381–407

Cosmides, Leda & Tooby, John: Evolutionary Psychology: A Primer. January 13, 1997. <http://www.psych.ucsb.edu/research/cep/>

Daly, Martin & Wilson, Margo: Crime and Conflict: Homicide in Evolutionary Psychological Perspective. In: Tonry, Michael (ed.): *Crime and Justice: A Review of Research*, Volume 22. Chicago: The University of Chicago Press, 1997

Daly, Martin & Wilson, Margo: *Homicide*. New York: Aldine, 1988

Dugan, Laura & Nagin, Daniel S. & Rosenfeld, Richard: Explaining the Decline in Intimate Partner Homicide. *Homicide Studies* 3 (1999): 3, 187–214

Elias, Norbert: *Saksalaiset. Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla*. Tampere: Gaudeamus, 1997

Elias, Norbert: *The Civilizing Process: The History of Manners and State Formation and Civilization* (1939). Oxford: Blackwell, 1994

Fox, James Alan & Zawitz, Marianne W.: *Homicide trends in the United States*. U.S. Department of Justice. Bureau of Justice Statistics. www.ojp.usdoj.gov/bjs. December 11, 1998

Garland, David: *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1990

Garland, David: *Sociological Perspectives on Punishment*. In: Tonry, Michael (ed.): *Crime and Justice: A Review of Research*, Volume 14. Chicago: The University of Chicago Press, 1991

Gillin, J. L.: *Criminology and Penology*. New York: The Century Co., 1926

Gottfredson, Michael R. & Hirschi, Travis: *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press, 1990

Hofer, Hans von: *Homicide in Swedish Statistics, 1750–1988*. In: Snare, Annika (ed.): *Criminal Violence in Scandinavia: Selected Topics*. *Scandinavian Studies in Criminology*, Vol. 11. Oslo: Norwegian University Press, 1990

Katz, Jack: *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books Inc., 1988

Kekkonen, Jukka: *Biologinen, psykologinen, sosiologinen? Ajatuksia väkivallan selittämisestä*. *Uusi kriminaalihuolto* 1 (1984): 1, 36–39

Kivivuori, Janne: *Suomalainen henkirikos. Teonpiirteet ja tekojen olosuhteet vuosina 1988 ja 1996*.

Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitoksen julkaisu 159, 1999

Laine, Matti: *Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan*. Helsinki: Tietosanoma Oy, 1991

Lewin, Jack & Fox, James A.: *Mass Murder: America's Growing Menace*. New York: Plenum, 1985

Nisbett, Richard E. & Cohen, Dov: *Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South*. Boulder: Westview, 1996

Pajujoja, Jussi: *Homicide and suicide in Finland; their relation to economic and social marginalization*. In: Lehto, Juhani (ed.): *Deprivation, social welfare and expertise*. Research reports 7. Helsinki: National Agency for Welfare and Health, 1991

Pinker, Steven: *How the Mind Works*. New York: W. W. Norton & Company, 1997

Polk, Kenneth: *Males and Honor Contest Violence*. *Homicide Studies* 3 (1999): 1, 6–29

Quinn, James F. & Holman, John E. & Tobolowsky, Peggy M.: *A Case Study Method for Teaching Theoretical Criminology*. *Journal of Criminal Justice Education* 3 (1992): 1, 53–69

Sarmaja, Heikki: *Ymmärrän kyllä, mutta mitä järkeä tässä on I. Alkoholipolitiikka* 61 (1996): 5, 360–380. 1996a

Sarmaja, Heikki: *Ymmärrän kyllä, mutta mitä järkeä tässä on II. Alkoholipolitiikka* 61 (1996): 6, 455–476. 1996b

Sarmaja, Heikki: *Katumus ja anteeksianto. Alkoholipolitiikka* 62 (1997): 1, 29–44. 1997a

Sarmaja, Heikki: *Darwin ja viimeinen tuomio. Teoksessa: Takala, Jukka-Pekka & Nuotio, Kimmo (toim.): Ymmärtäminen ja oikeudellinen vastuu*. Helsinki: Edita, 1997. 1997b

Sinnemäki, Aino: *Norbert Elias ja sivilisaatioprosessi*. Teoksessa: Heiskala, Risto (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 1994

Smith, Pamela: *Perfect murderers*. *New Statesman & Society* 2 (1989): 57, 14–16

Waal, Frans de: *Bonobo Sex and Society: The behavior of a close relative challenges assumptions about male supremacy in human evolution*. *Scientific American* (1995): March. <http://songweaver.com/info/bonobos.html>.

Waal, Frans de: *Hyväluontoinen oikean ja väärän alkuperä ihmisessä ja muissa eläimissä*. Terra Cognita 1998

Wilson, Margo & Daly, Martin: *Sexual rivalry and sexual conflict: Recurring themes in fatal conflicts*. *Theoretical Criminology* 2 (1998): 3, 291–310

Ylikangas, Heikki: *Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825*. Helsinki: WSOY, 1976

Ylikangas, Heikki: *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin*. Helsinki: WSOY, 1999.